

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 56
Year: 2022 September
Pp: 1210-1224

Arrival
12 August 2022
Published
30 September 2022

Article ID
64552
Article Serial Number
14

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64552>

How to Cite This Article
Karaođlan, H. (2022). "Anadolu Alevilerinin Dini Ritüel ve Rükünlerinde Geleneksel Türk Dininin İzleri", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 8(56):1210-1224

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.
This journal is an open access,
peer-reviewed international
journal.

Anadolu Alevilerinin Dini Ritüel ve Rükünlerinde Geleneksel Türk Dininin İzleri

Traces of Traditional Turkic Religion in the Religious Rituals and Elements of Anatolian Alevism

Hamza Karaođlan

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye

ÖZET

Bu makale, Türkistan'dan Anadolu'ya taşınan geleneksel Türk dininin unsurlarını içeren dini kült ve ritüelleri ele almaktadır. Büyük çoğunluğu Müslüman olan Alevi ve Sünni Türkler ve Türkmenler, İslamiyet öncesi eski inançlarının önemli bir bölümünü İslam kisvesi altında sürdürmüşlerdir. Bu inançların en bilinenleri atalar kültü, toprak-su kültü ve kurban kültüdür. Bu çalışmada Anadolu Aleviliğinin en önemli dini ritüellerinden biri olan Cem ritüeli, geleneksel Türk dini perspektifinden incelenmiştir. Cem törenine özgü dini rükünler ve fenomenler dikkatle incelendiğinde bunlar ile İslam öncesi bazı inançlar arasında önemli benzerlikler görülmüştür. Örneğin, Cem törenini yöneten bir manevi Dede'nin varlığı, Dede'ye yüksek bir statü atfedilmesi, bir ibadet dilinin varlığı, kadınların ibadete katılmaları, bağlamaya atfedilen dini işlev ve ibadet esnasında bir ozanın hazır bulunması ve Semah gösterisi bu benzerliklerden bazılarıdır. Bu gibi benzerlikler değerlendirilirken öncelikle Türklerin İslam öncesi inançlarında var olan prototipik inanışlara değinilmiş, ardından bunların Cem ritüeline yansımaları veya izleri açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cem Ayini, Kam, Dede, Semah, Bağlama, Kurban

ABSTRACT

This article deals with the religious cults and rituals that contain the elements of traditional Turkic religion which was carried from Turkistan to Anatolia. Alevi and Sunni Turks and Turkmens, the majority of whom are Muslims, have maintained a significant part of their old pre-Islamic beliefs under the guise of Islam. The most well-known of these beliefs are the cult of ancestors, the cult of soil-water and the cult of sacrifice. In this study, the Jam ritual, which is one of the most important religious rituals of Anatolian Alevism, was examined from the perspective of traditional Turkic religion. When the basic elements and phenomena peculiar to the Jam were considered carefully, significant similarities between them and the pre-Islamic beliefs were observed. For example, the presence of a spiritual Grandfather leading the Jam ceremony, the attribution of a high spiritual status to Dede, the existence of a language of worship, the participation of women in worship, the religious function attributed to the bağlama (a famous musical instrument), the presence of a bard during the ceremony, and the Samah performance (whirling) are some of these similarities. While evaluating such similarities, firstly the prototypical beliefs existed in the pre-Islamic beliefs of the Turks were mentioned, and then their reflections or traces on the Jam ritual were explained.

Keywords: Jam ceremony, Kam (Shamanic religious leader), Spiritual Grandfather, Bağlama, Sacrifice.

1. GİRİŞ

Anadolu coğrafyası başta olmak üzere dünyanın hiçbir yerinde kutsal kitapların verdiği bilgiler dışında tamamen saf ve olduğu gibi kalabilmiş bir dinsel olguya rastlamak mümkün değildir. Çoğu arkeolojik kazıyla elde edilen tarih ve tarih öncesine ait belge ve bilgiler bize insanlığın başlangıcı ve inandıkları kutsallarla ilgili ayrıntılı bilgiler sunmaz. Böyle olmakla beraber insanlığın tarih öncesine ait dinsel inançlarından hiç değilse bir kısmının mitler ve dinler içerisinde korunmuş olduğu söylenebilir. Ancak bu manevi mirasın sonraki çağlardaki insan topluluklarının kültürel temaslarıyla sürekli olarak değişime uğradığı da bir gerçektir. Zira tarih her yerden geçmiş ve geçerken de dinsel tasarımları, mitleri, tören ve esime tekniklerini değiştirmiş, kaynaştırmış ya da zenginleştirmiştir. Tarihte dünyanın farklı coğrafyalarına dağılan milletlerin başında ise Türkler gelmektedir. Asya'nın büyük çoğunluğunu oluşturan Türkistan coğrafyasından Anadolu'ya, Kafkaslardan Balkanlara, Orta Avrupa'dan Ortadoğu ve kuzey Afrika'ya kadar uzanan bir coğrafyada değişik iklim kuşağında yaşamış ve yaşamaya devam etmektedirler. Farklı coğrafyaları vatan edinen Türkler buralarda çeşitli din, kültür ve medeniyetlerin tesiri altında kalmış çoğu zaman da o dinleri içselleştirmişlerdir. Budizm'in Lamaizm'in, Museviliğin Karaylar ve Kırımçaklar topluluğunu, Hristiyanlığın Rus Ortodoksluğu ve son yıllarda Protestanlığı, Maniheizm ve İslam dini gibi dinleri benimsemişlerdir. Ancak İslam, Türkler ve din kelimesi yan yana geldiğinde Türklerin çok büyük bir bölümünün Müslüman olduğu ve bu durumun günümüzde de değişmediği görülmektedir. Ancak tarihten günümüze Türkler hangi dini benimserse benimsesin eski geleneksel dinî inanışlarının temelini teşkil eden kutsalları da yeni dinleri içerisinde sürdürmüşlerdir. Abdulkadir İnan'ın tespitine göre, Kâşgarlı Mahmud ile Yusuf Has Hacib eserlerini yazdıklarında Karahanlıların Müslümanlıkları ancak bir asırlıktır ve bu süre içerisinde eski geleneklerin çok canlı olması son derece normaldir.

Fakat aynı ülkede bin yıl sonra yapılan araştırma ve incelemelerde de Şamanizm'in¹ İslâm perdesine bürünerek yaşadığı tespit edilmiştir.²

Türklerin eski dinleri için en fazla Şamanizm ifadesi kullanılırken Kamizm, Tek Tanrı İnancı³, Gök Tanrı Dini/İnancı, Toyunizm, Animizm, Totemizm ve Haniflik⁴ gibi isimlendirmeler yapılmıştır. Bu isimlendirmelere bakıldığında dinin yalnızca Tanrı ya da ata ruhlarının varlığına inanma gibi tek bir unsurunun öne çıkarıldığı görülmektedir. Oysa yalnızca Tek Tanrıya inanmak bir dinin oluşumu için yeterli değildir. Genel anlamda eski Türklerin dinleri incelendiğinde tek bir kavramın ötesinde daha geniş bir inanış bütünü olduğu görülür. Bunlar arasında kanlı ve kansız kurban geleneği en bilinen ve yaygın olan uygulamadır. Atalar kültü çerçevesinde yatır, türbe, tekke ve dede mezarlarının ziyaret edilmesi⁵, Geleneksel Türk Dini ile ilgili uygulamalardandır. Anadolu insanının Arapçada "ziyaret yeri" anlamına gelen mezarlıkları, her bayramda toplu olarak ziyaret etmeleri; ölenler için eskiden "Yuğ Törenleri" adıyla uygulanan günümüzde ise "ölü aşı", "can aşı" vb. adlarla anılan yemekli törenler; tüm Türk dünyasında yaygın olan inanış ve uygulamalardandır.⁶ Tabiat Kültürleri/Yer-su kültü çerçevesinde Anadolu'da bir kısım sular, ağaçlar, taş ve kayalar, mağaralar vb. gibi yerlerin kutsal sayılması, mezarın baş ve ayakucuna birer taş ve ağaç dikilmesi de ata ruhları ile alakalı inanışlar kapsamındadır. Eski inanış ve uygulamalardan biri de ateş ve ocak kültürüdür.⁷ Geleneksel Türk dinî içerisinde yer alan bir diğer inanış ise ruhlardır. Al kızı, gelini, karısı ve al basması şeklinde ülkemize taşınan bu inanışlar da göz önünde bulundurulursa Türkler, hangi dini benimserse benimsesin eski inançlarının bir kısmını yeni dinleri içerisinde sürdürmüşlerdir. Nitekim al ruhunun Hristiyan Çuvaşlar, kanlı kurban geleneğinin de Gagauzlar tarafından uygulanması⁸ bu görüşü desteklemektedir. Geleneksel Türk Dini kavramıyla yukarıda sayılan kültürlere ilaveten Kozmoloji ve Eskatoloji, Ahlak ve İbadet kültürlerinden de söz etmek mümkündür. Bunun yanında Türklerde Kam (Şaman) ve Kamlık gibi bir takım uygulamaların da olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada bunlardan yalnızca ibadet ve Kamlık üzerinde durulacaktır.

Anadolu Aleviliğinin de tek bir kaynaktan beslendiğini söylemek oldukça güçtür. Zira Türkmenler, Türkistan coğrafyasından Anadolu'ya gelirken eski geleneksel inanışlarından ancak bir kısmını koruyabilmişlerdir. Bu geliş sürecinde Sünni İslam yanında tasavvuf ve Şîî kaynaklı anlayıştan da etkilenmişlerdir. Ancak gözleyebildiğimiz biçimiyle Anadolu Aleviliği'nde İslam öncesi eski inançların etkilerinin oldukça belirgin olduğunu söyleyebiliriz. Anadolu Aleviliği, günümüz İran Şiiliği ve bunun içerisinden çıkan Nusayrilik, Bahailik ya da Kadıyanilik/Ahmedilik gibi Mesihî anlayışı öne çıkaran gruplarla da oldukça farklılıklar göstermektedir. Esasında Hz. Ali'yi öne çıkaran grupların neredeyse tamamında Ehl-i Beyt sevgisi görülmektedir. Ancak Anadolu Aleviliğinde Cem ayini ve buradaki on iki görevli, kanlı ve kansız kurban ritüeli, semah, bağlama vb. gibi ibadetin bir parçası olma anlayışının diğer gruplarda olmadığı da bilinmektedir. Ayrıca gelenek görenek ve yaşam biçimlerinin diğer Alevilik anlayışlarıyla önemli ölçüde farklılıklar içerdiği de ortadadır. Bunların neler olduğu ayrıca çalışılması gereken hususlar arasındadır. Bu çalışmada diğer anlayışlardan belirgin bir şekilde ayrılan Anadolu Aleviliğindeki Cem ritüeli üzerinde durulacaktır. Günümüzdeki Cem ayini ile Cemin prototipi olan Geleneksel Türk dinindeki Şamanizm/Kamizm'deki bir kısım ritüeller karşılaştırılacaktır. Ancak bu karşılaştırma tamamıyla şekilsel ve prototipe özgü olacaktır. Yoksa günümüz Anadolu Aleviliğinde Cemi yürüten dede ile Ceme katılan Müslüman Alevilerin eski Şamanlar ve onun taraftarlarıyla bir ilgisi bulunmamaktadır. Ayrıca bu makalenin, kimlik ya da etnik

¹ Türklerin İslam öncesi dinleri için en fazla Şamanizm ifadesi kullanılırken Kamizm, Tek Tanrı İnancı, Gök Tanrı Dini/İnancı, Toyunizm, Animizm, Totemizm ve Haniflik gibi isimlendirmeler de yapılmıştır. Ancak günümüzde Şamanizmle ilgili araştırma yapan Mihaly Hoppal, A.V. Anohin, Mircea Eliade, Hikmet Tanyu, Harun Güngör, Sadettin Gömeç, Fuzuli Bayat gibi yerli ve yabancı bilim insanları, Şamanizm'in bir din olmadığını, Şamanların ruhlar âlemi ile temas kuran ve inananlarına bu şekilde destek veren kişiler oldukları konusunda hemfikir gözükmektedirler.

² Abdulkadir İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", Makaleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 466

³ Türk yazıt ve kitabelerinde geçen Tanrının sıfatlarına bakıldığında onun İslam'daki Allah'ın sıfatlarına çok benzediği ve hatta aynısı olduğu görülecektir. Kitabelerde O'nun esirgeyen ve koruyan, duaları kabul eden, her şeyi yaratan, yaşatan ve öldüren, her şeye kadir ezeli, ebedi ve gökte oturan tek Tengri olduğu vurgulanmaktadır. Hikmet Tanyu, İslam'dan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara 1980, s. 33

⁴ Şaban Kuzgun, Dinler Tarihi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 71-78; A. Vehbi Ecer "Türklerin Eski İnançlarında İlahî Din İzleri" S. 141, Ankara 1983, s. 63-64

⁵ Suudi Arabistan gibi Vehhabi anlayışın hâkim olduğu Müslüman ülkelerde bakımsız Sahabe mezarları da dâhil, ölenlerin nereye gömüldüğünün anlaşılmasında gayret gösterilmekte ve her yıl çeşitli araçlarla mezarlıklar düzeltilmektedir. Oysa Atalar kültürünün bir yansıması olarak ülkemizde mezarlara çok büyük önem verilmiş, gerektiğinde etrafı ihata duvarları ya da tel örgülerle çevrilmiş, özellikle yol kenarlarına yapılarak gelen yolcuların birer Fatiha bağışlaması amaçlanmıştır.

⁶ Harun Güngör, Türk Din Etnolojisi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 39

⁷ Zerdüştilerde ateş, tapınılan bir nesne iken Türklerde ateş temizleyici kabul edilmiştir. Bundan dolayı hastalık, büyü ve kötü ruhlar gibi her türlü kötülükten arınmak için yıllık olarak ateş üzerinden atlanmaktadır. Ocak kavramı da Anadolu'ya aile ocağı, asker ocağı, sağaltıcı ocaklar şeklinde yansımıştır.

⁸ Hristiyanlıkta kanlı kurban geleneği bulunmamaktadır. Onlara göre son kanlı kurban İsa'nın kendisidir. İnanış böyle olmakla beraber Hristiyanlığı kabul eden Ortodoks Gagauz Türkleri, eski inançları olan kurbanı kesmeye devam etmişlerdir. Harun Güngör, "Gagauz İnanışlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri", Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kum Saati Yayınları, İstanbul 1997, s. 188-192; Güngör, Türk Din Etnolojisi, s. 40-41

kimlikler üzerine yapılan bir çalışma değil, yalnızca inanç ve ritüellerin benzerlikleri üzerinden yapılan bilimsel bir araştırma olduğunu belirtmeliyiz.

2. KAMLIK-DEDELİK

Din etnolojisi ve dinler tarihi araştırmalarına konu olan Şaman ya da Kam sözcüğü sihribaz, büyücü, gaipen haber veren, otacı veya esrime tekniklerini bilen kişiler için kullanılan bir kelimedir. Bunların seçilmiş kişiler oldukları ve toplumdaki diğer kişilerin ulaşamadığı kutsal alanlara ulaşabildikleri varsayılır. Ayrıca onların hastalıkları sağalttıkları, ölenlerin ruhlarının öte dünyaya geçişlerine eşlik ettikleri ve toplum içerisinde esrime tekniklerini en iyi uygulayan kişiler oldukları kabul edilir.⁹ Eski Türk kavimlerinden Altay, Teleüt, Lebed, Şor, Sagay ve Uygurlarda Şaman yerine genellikle "Kam" kelimesi kullanılmaktaydı. Bunun yanında Hristiyan Yakutlarda "oyun", Çuvaşlarda "yum", Kırgız-Kazaklarda ise "bahsı" veya "bahşı" adıyla anılan Kamların, genellikle dini ayin ve törenleri yönettikleri bilinmektedir.¹⁰

Kamlık olarak da bilinen bu sistemde Kam olmak için ilahi dinlerde olduğu gibi bir dinî eğitiminden söz etmek mümkün değildir. Kam olmak için bir Kamın neslinden gelmek yeterlidir. Bir kişinin Kam olması ancak geçmiş atalarının ruhundan birinin torununu belirlemesiyle olmaktadır. Bunun sonucunda Kam adayının Kamlığa karar vermesiyle beraber tecrübeli bir Kamın terbiyesine verilmektedir. İhtiyar Kam ona, büyük Kamlar ve ruhların isimleri, ayin sırasında okunacak dua ve törenlere ait kaideleri öğretmektedir.¹¹ Esasında Kamlık irsidir. Ancak bazen Kam ailesinden olmayan kişilerin de Kamlık özellikleri gösterdikleri de olmaktadır. Bu durumda olanlar da Kama çırak edirlirler. Kam bu kişiyi riyazete çeker dağlarda ve münzevi köşelerde yaşatır, aç bırakır ve böylece bu kişi, kusurlardan aklanır ve ölmeden evvel ölmüş bir hâle gelir ve artık bu kişi de müstakil olarak ayin yapabilir.¹²

Yakutlarda Şamanlar, hastaları tedavi etmek için çağrıldığında odanın en üst başına en saygılı yerine geçer ve burada boz at derisinden yapılan kutsal posta oturur ve ayin zamanına kadar ona hizmette kusur edilmez.¹³ Şamanın kozmik seyahati ile göğe yükseldiği, yer altı dünyasına indiği geleceği önceden gördüğü ve öteki dünyadan haber getirdiği ve ruhlar âlemiyle bağlantıya geçebildiğine inanılır.¹⁴ Dolayısıyla ruhlar âlemiyle bağlantıya geçildiğinde çözüleceğine inanılan konularda yine onun yardımına başvurulur. Bu durumda Şaman, ya ruhunu bedeninden ayırıp, ruhlar âlemine yolculuk yaparak, orada soruların cevaplarını öğrenir veya ruhlar onun bedenine girerek onun ağzından konuşarak bir çözüme ulaşılır.¹⁵ Kamlarla ilgili başka bir inanış da onların dualarının kabul olacağı varsayımıdır. Türklerin geleneksel inanışlarına göre; Kamların kudretinin Tanrısal olduğu ve bunun kendilerine göklerden verildiği şeklindeki inanıştır. Bu gücün Kamın başı üstünde bulut olarak oluştuğuna, ebekuşağı şeklinde başını ve vücudunu doldurduğuna inanırlar. Şamanın davuluna çizilen ebekuşağı resminin de bunu sembolize ettiği belirtilmektedir.¹⁶ Öte yandan Kamlar hakkında tıpkı İslam şeyh ve dervişler hakkında anlatılan kerametlere benzer menkıbeler de anlatılmaktadır. Ateşe atıldıkları halde yanmamaları, kuş donuna girerek uçmaları ve yine iki rakip Şamanın boğa suretine girip kavga etmeleri bunlar arasındadır.¹⁷

Şaman ayin ve pratikleri genellikle geceleri yapılmaktadır. Ruhlar geceleri aktif oldukları için öteki dünyaya ulaşmak geceleri daha kolay olmaktadır. Bir diğer sebep ise öteki dünyanın, geceleri, rüyalarda ortaya çıkıp insanlara haberler gönderdiğine inanılmasıdır.¹⁸

Türk kültüründe babanın ya da annenin babası anlamına gelen ve bir akrabalık terimi olan dede kavramı esasında Orta Asya Türk toplulukları arasında halka yol gösteren tecrübeli ve bilgili kişiler için kullanılan "ata" ve "baba" sözcükleriyle aynı anlamda kullanılmıştır. Arslan Baba, Hâkim Ata, Mansur Ata, Çoban Ata, Korkut Ata, Barak Baba, Dede Balı ve Dede Garkın gibi kavramların Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce kullanıldığı gibi gelmelerinden sonra da yaygın bir şekilde kullanılmıştır.¹⁹ Özellikle dede isminin İslam öncesi dönemden günümüze kadar çok saygın ve önemli bir yer işgal ettiğini görmekteyiz. Nitekim Dede Korkut, hikâyelerinde, Korkut Ata'nın

⁹ Durmuş Arık, Kavram Atlası Dinler Tarihi I, Gazi Kitapevi, Ankara 2020, s. 17; İhsan Ünlü, "Alevilik'te Dedelik Kurumu Oluşumu ve İşlevleri", Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu 03-05 Ekim 2013, C. 1, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014, s. 620

¹⁰ Sâdettin Buluç, "Şaman", MEB İslam Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul 1993, s. 310; Yusuf Ziya Yörükân, Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm, (Yayına Hazırlayan Turhan Yörükân), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 76

¹¹ Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 76

¹² Yusuf Ziya Yörükân, Müslümanlıktan Evvel, s. 76

¹³ Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 114; Wilhelm Radloff, Sibiryadan C.III, Çev. Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul 1994, s. 22

¹⁴ Fuzuli Bayat, Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 215

¹⁵ Uno Harva, Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar, Çev. Ömer Suveren, Ofis Yayın Matbaacılık, İstanbul 2015, s. 427; Mihaly Hoppal, Avrasya'da Şamanlar, Çev. Bülent Bayram- Hüseyin Ş. Çağatay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 20; Wilhelm Radloff, Sibiryadan C.III, Çev. Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul 1994, s. 18

¹⁶ Cemal Şener, Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini Şamanizm, AD Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 79

¹⁷ Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 87

¹⁸ Michel Perrin, Şamanizm, Çev. Bülent Arıbaş, İletişim Yayınları, 2003, s. 71

¹⁹ Ali Yaman, Alevilikte Dedelik ve Ocakları, Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul 2004, s. 135-136

kendinden önce olup bitenleri bilen, kendinden sonra olacak olayları da haber veren kâhin ve veciz sözleri ile öne çıkan bilge bir kişi olarak görülür.²⁰ 13. Yüzyıldan itibaren ise dede unvanının tıpkı ahi, baba, şeyh, abdal gibi yaygın kullanım kazandığı, aşiret ve din önderliğini şahsında birleştiren bir tür din yayıcısı ya da bir önder-dervîşi işaret ettiği görülmektedir.²¹ Ayrıca dede kavramının din büyüğü, inanç önderi anlamında Anadolu Alevileri yanında Mevlevilik ve Melamilik gibi bir kısım tasavvufi yapılanmalarda kullanıldığı bilinmektedir.²² Günümüzde Alevi dedelerinin bağlı olduğu ocakların Sarı Saltuk, Seyyid Ali Sultan, Garip Musa, Hıdır Abdal, Baba Mansur, Derviş Cemal, Pir Sultan gibi tanınmış erenlerin adlarıyla anıldıkları bilinmektedir.²³ Esasında bunların Anadolu'ya göçlerle gelen ve ülkenin farklı coğrafyalarını yurt tutan Dede Garkın, Sarı Saltuk vb. gibi Türkmen Babalarının soyundan geldikleri ifade edilmektedir.²⁴

Günümüzde toplumun dini önderleri olarak görülen dedeler ya da dedebabaların İslam öncesi Türklerde varlıklarını sürdüren Şaman/Kamların uzantıları olup olmadığı günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Alevilik-Bektaşılık konusunda bilimsel araştırmalarıyla tanınan Melikoff, Yusuf Ziya Yörükân, Ahmet Yaşar Ocak, Mehmet Eröz, Ruhi Fırlalı, Rıza Zelyurt, Ali Yaman gibi araştırmacılar, Alevi dedelerinin Kamların uzantısı olduğu görüşünü dile getirmektedirler.²⁵ Bu görüşe göre halk sufizminin bir özelliği olarak İslam'ı kabul eden Kamların, tıpkı İslam öncesi dönemde olduğu gibi su üzerinde yürümek, kuş donuna girip uçmak, kayadan su çıkartmak, kayaya binip aslan gibi yürütmek, ateşte yanmamak gibi hasletleri aynı ile tarikat şeyhlerine geçmiştir. İslam öncesinde de var olan bu uygulamaların İslamî kılıfa bürünerek yeni girdikleri dinleri içerisinde de yaşatmaya devam etmektedirler.²⁶

Yeni bir dini kabul etme eski inançların tamamıyla yok olacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim İslam dinini benimseyen Doğu Türkistan bakıcıları, pirleri olarak Hazret-i Fatıma'yı görmektedirler. Ancak eski inançlarını sürdürerek Fatıma'ya bu sanatı Cebrail'in öğrettiğine inanmaktadırlar.²⁷ Benzer şekilde Kazak-Kırgız Baksı'larının Altay Kamları gibi, uzun saç bıraktıkları, törene başlarken Allah'tan, peygamberden ve şeyhlerden medet diledikleri, kopuz çaldıkları ve sonra da isimleriyle cinlerini, ataları ve eski Baksı'ların ruhlarını çağırdıkları ve kendilerinin piri olarak Korkut Ata'yı tanıdıkları ifade edilmiştir.²⁸

A. Yaşar Ocak'a göre Alevi dedeleri, Aleviliğin temelini oluşturmaktadır ve İslam öncesinde kabile şefleri ve dini reisler olan Türkmen babaları, Şah İsmail tarafından Hz. Ali soyundan gelen seyitler ve dedeler hâline getirilmiştir.²⁹ Dolayısıyla günümüzde Türkiye'nin farklı yerlerindeki ocaklara bağlı Alevi dedelerinin, evlâd-ı resul yani Peygamber soyundan geldikleri ve "seyyid" oldukları kabul edilirler. Elleri şecerelerin de olduğu bilinen dedeler kendilerine bağlı talipleri ziyaret eder, anlaşmazlıkları giderir ve dini tören düzenlerler. Dedeler bu gezileri sırasında yöreyi iyi bilen, onlara yardımcı olan ve adına "Kamber" denilen rehberlerle dolaşırlar. Cem yapılacak köye Cuma akşamından önce varılmış ise bu süreye kadar dedeye büyük ilgi, ikram ve alaka gösterilir.³⁰ Dedelik, soy kaynaklı olarak İslam'a bağlanmaya çalışılsa da Cem sırasındaki saz geleneği, kadınlı erkekli semah dönülmesi vb. gibi uygulamalar da göz önüne alındığında bunun izlerini Arabistan yerine Türkistan coğrafyasında aramanın daha doğru olacağı ifade edilmiştir.³¹ Anadolu Alevileri arasında dedelerin gizli güçlerle dolu ve keramet sahibi kişiler oldukları, dolayısıyla dualarının kabul olduğu da varsayılmaktadır.³²

Türkistan'dan Anadolu'ya oradan da Ceme taşınan sembollerden bir diğeri de "erkân değneği, tarik, alaca değnek, serdeste, zülfikâr ya da asâ isimleriyle bilinen ve genellikle de kayın ağacından yapılan değnektir. Bu değneğin eski Türklerin ibadetlerinin bir parçası olduğu, Yenisey kabilelerinin kurban törenlerinde de önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Şu anda soyu tükenmiş olan bir Samoyed kabilesine ait bir ibadet yerinde ucunda kuş figürü bulunan yedi çentikli bir direktan bahsedilmektedir.³³ Ayının bir parçası olan bu değneğin Yakut Kamları tarafından ayın esnasında davulla birlikte kullanıldığı genç Kamların ise davul yerine asâ/değnek kullandıkları belirtilmektedir.³⁴ Müslüman Kazaklarda da kopuzla beraber asâ kullanıldığı bilinmektedir. Cem ayini sırasında bulundurulmuş asâ ile dedenin taliplerine dua ettiği ayrıca on iki görevliden biri olan Gözcü'nün elinde olan erkân değneğinin de Kamların

²⁰ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 39

²¹ Kudret Emiroğlu-Suavi Aydın, Antropoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009, s. 208

²² Cemal Şener, Türklerin Müslümanlıktan, s. 76

²³ Ali Yaman, "Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi, Sayı 60/2011, s. 55

²⁴ İhsan Ünlü, Alevilik'te Dedelik Kurumu Oluşumu ve İşlevleri, s. 621

²⁵ Mehmet Eröz, Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşılık, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s. 13

²⁶ Fuzuli Bayat, "Anadolu Halk Sufizminin Oluşmasında Şamanlığın Rolü" Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, 23-28 Ekim Ürgüp/Nevşehir, Ervak yay, Ankara: 2000, s. 122

²⁷ Abdulkadir İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm, s. 466

²⁸ Abdulkadir İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm, s. 474

²⁹ A. Yaşar Ocak, 2002: 49; 2009: 246)

³⁰ Ali Yaman, Anadolu Aleviliğinde Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu, Uluslararası Anadolu İnançları Kongre Bildirileri, 23-28 Ekim 2000 Ürgüp/Nevşehir Ervak Yayınları, Ankara 2000, s. 854

³¹ Cemal Şener, Türklerin Müslümanlıktan, s. 76

³² Cemal Şener, Türklerin Müslümanlıktan, s. 79; Yusuf Ziya Yörükân, Müslümanlıktan Evvel, s. 27

³³ Uno Harva, Altay Panteonu Mitler, s. 39

³⁴ Eröz, Eski Türk Dini, s. 28

kullandığı değnekle benzerlik gösterdiği söylenebilir.³⁵ Altay Tatarları, Buryatlar ve Yakutlarda asa/değneğin prototipi olan ve yedi ya da dokuz çentikli bu kutsal direk çadıra değil açık alana dikilmekte ve bu direğin dibinde Gök Tanrıya kurban sunulmaktadır. Bu yedi çentik özellikle güneybatı Sibiryaya ve Lebed Tatarlarında göğün katlarını sembolize etmektedir. Nitekim “yedi kat gökyüzü” tasavvurunun bu bölgelerde yaygın olduğu söylenmektedir.³⁶

3. DİNİ AYIN-CEM AYINI

Geleneksel Türk dininde ibadetler Haziran’ın birinden yirmisine kadar yapılan Tanrı kurbanı hariç İslam ve diğer ilahi dinlerde olduğu gibi günlük, haftalık ya da yıllık olarak uygulanmaz. Eski Türklerde dini ayin ve ibadetler daha çok topluca ve cemaat halinde resmi ayinler şeklinde icra edilmektedir. Bunun da daha çok ecdat mabedi makamında göğe, yere ve hakanın soyuna kurban kesilmesi sonrasında da kayın ağaçları dikilmesi şeklinde olmuştur.³⁷ Bunun dışında eski Türklerde Tanrı kurbanı, atalar kurbanı, evlenme ve yağmur merasimleri, milli av, bey toyu, yoğ gibi ayinlerin varlığı da bilinmektedir.³⁸

Eski Türklerde bir ihtiyaca binaen yapılan ayinlerden de söz edilmektedir. Böyle durumlarda Şaman eve çağrılmakta ve onun odanın en saygın yeri olan en üst başa boz at derisinden yapılan postun üzerine oturması sağlanmaktadır. Ayinin yapılacağı akşam saatine kadar ona türlü yemekler ikram edilmekte ve ayine soyun büyükleri ve komşular da çağırılmaktadır. Ziyafetin ardından Şamana ayin için her şeyin hazır olduğu bildirilir ve Şaman, ayin için gerekli şeylerin yapılmasını ister. Şaman şayet ayine katılmak istemeyenler var ise onların ayin başlamadan çıkmalarını, ayin sırasında dışarı çıkmak veya içeri girmenin yasak olduğunu anlatır.³⁹ Akşam olduğunda ayin başlar. Kam, ritüelin başarılı olması için birçok ruha dil dökmesi ve onları hoşnut etmesi gereklidir. Bu sırada çadırda ruhların sayısı arttıkça, Şaman davulunu daha kuvvetli çalmaya başlar ve çadırın etrafındaki kayın ağaçlarının çevresinde birkaç defa dolanır. Sonra da “Kapı Efendisi”nden bakırdan yapılmış kılıcını eline alıp kapıda muhafızlık yapmasını ve düzenleyeceği ayini bozmaya çalışan bir "Aina" veya başka bir kötü ruhu içeri sokmamasını ister.⁴⁰ Kam ayinlerinin akşam olma zorunluğu vardır. İnanişaya göre bizde zaman gündüzken ölümler ülkesinde gecedir ve Kam, ruhlarıyla sadece geceleri iletişim kurabilmektedir. Bundan dolayı Şaman ayinlerinin karanlık bastıktan sonra başladığı ve bazen bütün gece devam ettiği söylenmektedir.⁴¹ Bu uygulama, Yakutlar, Dolganlar, Altaylılar, Tunguzlar ve Tuvalılar gibi Türk Şamanlığı olduğu yerlerde hep geceleri yapılmaktadır.⁴²

İslam öncesi Türklerde ayine erkeklerle beraber kadınların da katıldığı bilinmektedir. Toplantıya katılan erkekler bağdaş kurar, kadınlar ise bir ayağını altlarına alarak mevki ve yaşlarına göre bir daire şeklinde sıralanır. Hatırı sayılır ihtiyar erkek ve kadınların ev sahibi ile hanımının hemen yanında, gençler ve diğerlerinin ise daireyi tamamlayarak kapıya yakın oturdukları anlatılmaktadır.⁴³

Cem kelimesi Arapça toplanmak, topluluk, toplantı, cemiyet ya da bir araya gelme anlamına gelmektedir. Ayin ise Farsçada adet, görenek, kanun, usul, ibadet tarzı, töre gibi anlamları içermektedir. Alevilik-Bektaşilikte ise Cem, yaratılmışları görmeyerek Hakkı görmek olarak tarif edilmiştir.⁴⁴ Anadolu Alevileri Cem usulüne “yol” ve “sürek” adını verirler ki esasında yol, töre anlamına gelmektedir.⁴⁵ Günümüzde şehirleşmenin de etkisiyle Alevi erkânları, Cem Evlerinde yürütülmektedir. Ancak Alevilerde Bektaşilerde olduğu gibi yalnızca ibadet edilen ve onun dışında bir iş yapılmayan bir mekânın varlığından söz edilememekte onlar, Cemlerini uygun buldukları geniş bir ev ya da açık alanda yapabilmektedirler. Cem ayininin prototipi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Rıza Zelyurt’a göre Cemin ilk prototipi Caferi Sadık zamanındaki toplantılarla başlamıştır.⁴⁶ Bir kısım Alevilere göre ise Cem’in ilk örneği “Kırklar Cemi”dir. Hz. Muhammed’in Miraç olayı ve sonra kırklar meclisinde olan olaylar, sonraki süreçte bu mecliste bulunan kişilerin sembolik olarak temsil edildiği bir ayin ve onun yeryüzünde bir tekrarı olarak görülmektedir.⁴⁷ Anadolu Alevilerinde de Cem ayini genellikle Perşembe’yi Cuma’ya bağlayan gecede yapılmaktadır. Cem yapılacağını duyan kadın erkek bütün halk, gece dedenin misafiri olduğu evde toplanmakta ve dede Cemi yürütmektedir.⁴⁸

³⁵ Cemal Şener, Türklerin Müslümanlıktan, s. 77

³⁶ Uno Harva, Altay Panteonu Mitler, s. 39

³⁷ W. Eberhard, Çin’in Şimal Komşuları, Çev. Nimet Uluğtuğ, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s. 80

³⁸ Yusuf Ziya Yörükân, Müslümanlıktan Evvel, s. 68

³⁹ Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 114; Bayat, Ana Hatlarıyla, s. 218

⁴⁰ Uno Harva, Altay Panteonu Mitler, s. 438

⁴¹ Uno Harva, Altay Panteonu Mitler, s. 441; Bayat, Ana Hatlarıyla, s. 226

⁴² Uno Harva, Altay Panteonu Mitler, s. 436

⁴³ Mehmet Eröz, Eski Türk Dini, s. 57

⁴⁴ Ethem Ruhi Fiğlalı, Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s. 326

⁴⁵ Mehmet Eröz, Türkiye’de Alevilik Bektaşilik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 88

⁴⁶ Rıza Zelyurt, Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, Yön Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 122-23

⁴⁷ Buyruk: İmam Caferi Sadık Buyruğu, Hazırlayan, Fuat Bozkurt, İstanbul 2009, s. 12-18; Mehmet Yaman, Alevilik, İnanç, Edeb, Erkân, İstanbul 2001, s. 176-177; Atilla Özkırmı, Alevilik Bektaşilik, Cem Yayınevi, İstanbul 1996, s. 204

⁴⁸ Mehmet Yaman, Alevilik, İnanç, Edeb, Erkân, İstanbul 2001, s. 85-86; Eröz, Eski Türk Dini, s. 65; Şener, Türklerin Müslümanlıktan, s. 81

4. AYİNDE ATEŞ YAKMA-ÇERAĞ (DELİL UYANDIRMA)

Altay Şamanlığında ateşi Tanrı Ülgen yaratmıştır ve bu durum “üç ateşi yakıp veren/ sacayağını dikip veren/Atam Ülgen” şeklinde ifade edilmektedir.⁴⁹ Kanlı kurban töreninde ardıç, kayın ağacı kabuğu üzerine konulmuş kor ateşle yakılmaktadır. Sonrasında Şaman ardıç ağacı kabuğunu sağ eline almakta ve bununla kurban yeri ve kurbanlık hayvanı tütsülemektedir. Sonra da onu üç kazıktan yapılmış uçayaklı bir nesnenin (sehpa) üstüne bırakmakta ve bu ardıcın tören boyunca yanması sağlanmaktadır.⁵⁰ Altay Tatarlarında Gök Tanrı için kesilen kurbanın Şaman tarafından gökyüzüne götürülmesinden bahsedilmektedir. İlk akşam güneş battıktan sonra hazırlıkların başladığı ve hayvanın kurban edildiği ancak esas törenin ikinci gün Şamanın çadırda ateş yakmasıyla doruk noktasına ulaştığından bahsedilmektedir.⁵¹

Şamanistlerde ateşsiz tören yapılmadığı, her törende muhakkak ateş bulundurulduğu belirtilmektedir.⁵² Buna karşılık Cem ayininde törenin en başında yapılan işlem ise “delil/çerağ uyandırma” ile başlamaktadır.⁵³ Esasında Cemdeki on iki hizmetten biri olan çerağcı/delilci’dir ve görevi çerağ’ı/delili yakmasıdır. Günümüzde elektrik ile aydınlanma sağlanmasına rağmen sembolik de olsa çerağ uyandırma sürdürülmektedir.⁵⁴ Semah dönenler mumların yanmakta olduğu “çerağ tahtı” denilen yere geldiklerinde yüzleri yanmakta olan mumlara dönük olarak hürmet amaçlı eller göğüste ve hafifçe boyun eğmek suretiyle geçerlerken diğer mahallerde ise serbest dönmektedirler.⁵⁵

5. KOPUZ-BAĞLAMA

İslam öncesi Türklerde Kamların ayin sırasında değişik müzik aletleri kullandıkları bilinmektedir ki bunların en bilineni davuldur. Altaylılar ve Yakutlar’ın tüngür dedikleri davulun Şamanlar tarafından Doğu Asya’da çok eski zamanlarda kullanıldığına dair Çin kaynaklarında kayıtlar bulunmaktadır.⁵⁶ Davulsuz Kamlık yapan Şamanların varlığı bilinse de davulun, Şamanın esas çalgı âleti ve esrime tekniği olduğu, onunla insanların isteklerini ruhlara ilettiği,⁵⁷ davulun, ayin sırasında Şamanın ruhu, dünyayı dolaşırken, taşıtı veya atı, sulardan geçerken kayığı, göklere çıkarken ise binilecek kuş vazifesi gördüğü kabul edilir.⁵⁸ Eski Türker’de zamanla davulun yerini kopuz almıştır. Radloff’a göre ayin yapacak olan Baksı, kopuz çalarak işe başlamakta ve bu esnada şarkı da söylemektedir.⁵⁹ XI. yüzyıl tarihçilerinden Gardizi, Eski Yenisey Kırgızlarının Şaman ayinlerinde saz çaldıklarını da haber vermektedir. Günümüzde eski inanışlarını sürdüren Kırgız-Kazak Baksılarının kopuz kullandıkları ifade edilmektedir.⁶⁰ Bu özelliğinden dolayı yaklaşık iki bin yıllık bir geçmişi olan kopuzun Türklerin milli çalgısı olduğu bugünkü bağlamanın ve sazın da atası olduğu belirtilmektedir.⁶¹ Hikâyelerde Dede Korkut/Korkut Ata, kopuzuyla ortaya çıkmakta, ad verirken, dua ederken hep kopuzunu kullanmaktadır.⁶² Türk halk efsanelerinde onun veliliği⁶³, biliciliği, ozanlığı, kopuzun mucidi⁶⁴ olması yanında Şamanlığı, Baksı’ların piri ve atası olduğu da dile getirilmektedir.⁶⁵ Kazak-Kırgız Baksıları Müslüman olduktan sonra da kopuz çalmış, törene başlarken öncelikle Allah’tan, peygamberden, şeyhlerden medet dilemiş sonra da atalarının ve eski baksıların ruhlarını çağırılmışlardır.⁶⁶ Bu anlatılarda Müslüman halk dindarlığındaki evliya kültü ve keramet anlayışıyla Şamanist inançların biri biriyle zamanla kaynaşmış oldukları görülmektedir. Kazak-Kırgız Baksılarının ayinlerde Şaman atalarının ruhlarını "Ata Korkut evliya" diye yardıma çağırıldıkları anlatılmaktadır.⁶⁷ Bu da Şamanist inançların İslami kılıfa nasıl büründüğünü

⁴⁹ A. V. Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, (Çev. Dr. Zekeriya Karadavut- Jannet Meyermanova, Kömen Yayınları, Konya 2006, s. 11

⁵⁰ Anohin, *Altay Şamanlığına*, s. 37

⁵¹ Uno Harva, *Altay Panteonu Mitler*, s. 437

⁵² İnan, *Şamanizm*, s. 71

⁵³ Fuat Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 89

⁵⁴ Mehmet Yaman, *Alevilik, İnanç, Edeb*, Erkan, s. 191

⁵⁵ Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 121

⁵⁶ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 93; Eröz, *Eski Türk Dini*, s. 64

⁵⁷ Zeyneş İsmail, *Kazak Türkleri, yeni Türkiye yayınları*, Ankara 2002, s. 295; Bayat, *Ana Hatlarıyla*, s. 194

⁵⁸ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 95

⁵⁹ Wilhelm Radloff, *Sibiryadan C.III*, Çev. Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul 1994, s. 73-74

⁶⁰ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 93; Cemal Şener, *Türklerin Müslümanlıktan*, s. 25

⁶¹ Ulaş Özdemir, “Anadolu’nun Binlerce Yıllık Sesi Bağlama”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Güz 1998/7, s. 72

⁶² Sadettin Gömeç, “Eski Türk İnanç Üzerine Bir Özet”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S. 33, Ankara 2003, s. 91; Zeyneş İsmail, *Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002, s. 295

⁶³ Kazak-Kırgız inançlarına göre Korkut Ata en büyük velilerdendir. Kazak-Kırgız baksıları (Şamanları) ayinlerinde diğer “ata-evliyalar” yanında “Ata Korkut evliyayı da yardıma çağırırlar. Hasan Özdemir, “Dede Korkut’un Kişiliği İle İlgili Efsaneler”, *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, C. 16, S. 2, Ankara 2003, s. 27

⁶⁴ Karakalpakistan’da Kopuzun nasıl yapıldığı ile ilgili derlenmiş bir efsane için bkz. Hasan Özdemir, “Dede Korkut’un Kişiliği İle İlgili Efsaneler”, *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, C. 16, S. 2, Ankara 2003, s. 29

⁶⁵ En eski Türk şairlerine Tunguzlar “Şaman”, Altay Türkleri “Kam”, Yakutlar “oyun”, Kırgızlar “baksı”, Oğuzlar ise “ozan” demektedirler. Ayşen Sina, “Alkestis ve Deli Dumrul”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, Ankara 2004, s.226-227

⁶⁶ Abdülkadir İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm”, s. 474

⁶⁷ Kazak-Kırgız baksıları, törene başlarken öncelikle Allah, peygamber ve şeyhlerden medet diler, sonra da isimleriyle cinleri, ataları ve eski baksıların ruhlarını çağırırlar. Bunlar kendilerinin piri olarak Korkut Atayı tanırlar. Bkz. Abdülkadir İnan, “Müslüman Türklerde”, s.27

göstermektedir. Buradan hareketle yazılı kaynakların tanıttığı Müslüman Türk velisi Korkut Ata'nın da Oğuzların İslam'ı kabullerinden önceki dönemin bir kâhini (Kam, Baksı) olduğunu, İslamlaşma sürecinde de yeni bir kimliğe büründüğünü göstermektedir.⁶⁸

Tunguzların Şaman, Altay Türklerinin Kam, Kırgızların Baksı dedikleri bu kimseler, hem sihirbazlık hem de ozanlık yaparlardı. Çin, Hint, İran ve İslâm uygarlıklarının baskısının bile, bunların toplumsal konum ve etkinliklerine bir halel getiremedikleri ve tamamen ortadan kaldıramadıkları, zaman içerisinde ozanların, şehirlerde şairlik, sihirbazlık, hekimlik vb. gibi işler yaptıkları, şehirden uzak yerlerde ise halk şairi olarak varlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir. Tasavvufun halk arasında yayılmasıyla birlikte, ozanlar da birer Pîr'e bağlanmış, onlardan el almış ve bundan sonraki süreçte Eski Oğuzname gelenekleri ve anılarını sürdüren ozan adı yerine tasavvuf ehli ve şair anlamına gelen âşık adını almışlardır.⁶⁹ Orta Asya'nın kopuzu ise Cem ayının bir parçası olan nefes⁷⁰ ve deyişlerin icra edilmesini sağlayan kutsal müzik aleti⁷¹ bağlamaya dönüşmüştür.⁷²

Alevî-Bektaşî geleneğinde bağlama “Telli Kur'an” olarak görülmektedir. Cemlerde bağlama ile icra edilen bu musikinin insanı, Tanrı, evren ve insandan uzaklaştırmayacağı, aksine bu nefeslerin Tanrı, onun elçisi ve Ehl-i Beytinin muhabbetleriyle gönülleri feth edeceği vurgulanır.⁷³ Bağlama ayrıca Hz. Ali ile de özdeşleştirilmiştir. “Onun tınlama kutusu Ali'nin gövdesini, sapı Ali'nin Zülfikar'ını, on iki teli, On iki İmamı ve tellerinin en düşük sesli olanının da Hz. Peygamberi temsil ettiği söylenir”⁷⁴ Cemlerde diğer sazlar yerine yalnızca bağlamanın kullanılması da insan sesinin ön planda tutulması olarak gösterilir. Gerekçe olarak da, “Bir ibadet şekli olan Cem ayinlerinde amacın müzik yapmak veya çalıp eğlenmek olmadığı, aksine bir disiplin içerisinde belirli rükunleri ifa ederek Allah'a yaklaşmak, Peygamber ve Ehl-i Beyt'in sevgisini kazanmak ve zikir olarak” belirtilmektedir.⁷⁵ Cem ayini sırasında saz çalınıp nefes okunurken diz üstü oturulur, konuşulmaz, sigara içilmez, yemek yenilmez. Bağlamanın sanki Kur'an dinliyormuş gibi saygı içerisinde dinlenmesi gerektiğinin bir gelenek olduğu söylenir.⁷⁶ Yine ozanlar, bağlamayı tıpkı bir insan gibi düşünerek onunla konuşur, dertleşir, kollarına alır ve onu severler. Bağlama, evlerde ya da Cem ritüelinde herkesin görebileceği bir yere asılır, seslendirme öncesi ve sonrasında üç kere “Allah, Muhammed, Ali” denilerek öpülür ve ardından ozan ya da zakir kendisine bağlamayı öğretene ve müşidine dua eder. Ozanlar, deyiş ve nefeslerde “Hak'kın kelamı”nı okuduklarını düşündükleri için bağlamayı kutsarlar.⁷⁷ Anadolu coğrafyasında ozanlık geleneği denildiğinde akla Alevi ve Bektaşî ozanlar gelmektedir. Zira halk ozanlığı Türkmen Aleviliği ile özdeşleşmiştir. Ozanlar, asırlardır köy köy gezerek dinsel ve toplumsal problemleri dile getirerek halkın dert ve sıkıntılarının dile getirilmesinde öncü rol oynamışlardır.

⁶⁸ Hasan Özdemir, "Dede Korkut'un Kişiliği İle İlgili Efsaneler", Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi, C. 16, S. 2, Ankara 2003, s. 31-32

⁶⁹ Bedri Noyan Dedebeba, Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik, C. III, Ardiç Yayınları, Ankara 2000, s. 6-7

⁷⁰ Alevî-Bektaşîlikte aşk, cemel, didar, saki, bade, aziz menkıbeleri, yol ve erkândan bahseden konuların bestelenmiş haline “Nefes” denir. Nefeslerin içinde On iki İmamın adı geçerse “Düvaz”, Hz. Peygambere övgü olarak yazılmışsa “Nat-ı Nebi” Hz. Ali'ye övgü olarak yazılmışsa “Nat-ı Ali”, Hz. Hüseyin'in matemî dile getiriliyorsa buna da âğıt (Mersiye), Kırklarla ilgili olanlara ise “Semah” denir. Erdoğan Ateş, “Alevî-Bektaşî Müsikisine Güfte Melodi ve Ritim Açısından Bir Bakış”, Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I, Isparta SDÜ İlahiyat Fakültesi, 28-30 Ekim 2005, Fakülte Kitabevi, Isparta 2005, s. 277; Mustan Dönmez, “Alevî Müziğinin Geleceği: Sözlü Kültür Ürünlerinin Modern Dünyadaki Konumu ve Dönüşümü”, Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu 03-05 Ekim 2013, C. 2, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014, s. 192

⁷¹ Başlangıçta musiki kutsal sayılmış zaman içerisinde kutsal alanlar dışında profan alanlarda da kullanılır olmuştur. Musikinin gizemli kaynağı, dini söz ve kutsal yazıların kıraatında sesin yükseltilip alçaltılmasında hissedilmektedir. Esasında yaşayan tüm dinlerin kutsal metinleri (Vedalar, Tripitaka Sudralar, Avesta gibi), Sinagog ve Kiliselerde okunan ayin metinleri, Ezan ve Kur'an-ı Kerim'de musiki ile okunmakta ve uluslararası güzel okuma yarışmaları düzenlenmektedir. Zaman içerisinde ibadet ve ayin musikisi diğer musikiden ayrılma da ibadet musikisinin en eski şekillerinin günümüze kadar ulaştığı ve yaşatıldığı görülür. Musikinin, Ortodoks İslam anlayışı içinde kısmen, Mevlevî, Kâdirî, Rifâî, Bektaşî ve Alevî gibi tasavvuf ağırlıklı grupların ayinlerinde ise önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Zira müzik ve nefesler ayine katılanların vecde gelmesi ya da aşkın bir tecrübeye geçmeleri için bir vasıta olarak görülmektedir. Dinler ve dini oluşumlarda musikinin çeşitli enstrümanlarla icra edildiği bilinmektedir. Mesela kiliselerde org çalınarak ayin yapılırken Müslüman grupların birçoğunda ayinler def eşliğinde icra edilmekte, Anadolu Alevileri gibi kimi gruplarda ise ritüelin bir parçası olan bağlama öne çıkmaktadır. Ekrem Sarıçoğlu, Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri), Fakülte Kitabevi, Isparta 2011, s. 164-165

⁷² Türklerin Orta Asya'dan başlattıkları göçle birlikte musiki anlayışları da kopuzun sapında Anadolu'ya taşınmış, daha sonra bu kültüre kopuzdan pek de farklı olmayan bağlama yerleşmiştir. Konu ile ilgili bilgi için bkz. Erdoğan Ateş, “Alevî-Bektaşî Musikisine Güfte Melodi ve Ritim Açısından Bir Bakış”, Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I, Isparta SDÜ İlahiyat Fakültesi, 28-30 Ekim 2005, Fakülte Kitabevi, Isparta 2005, s. 277

⁷³ Mehmet Tıraşçı, “Bir Dinî Musiki Formu Olarak Alevî-Bektaşî Nefesleri”, Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, 03-05 Ekim 2013, C. 2, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014, s. 300

⁷⁴ Ayhan Erol, Birlik ve Farklılık Ekseninde Alevilik ve Alevî Müziği, Folklor Edebiyat 2008b: 9

⁷⁵ Hüseyin Yalıtınk, “Anadolu İnançlarında Müziğin Yeri”, Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, 23-28 Ekim 2000 Ürgüp/Neveşehir, Ervak Yayınları, Ankara 2001, s. 833; Erdoğan Ateş, “Alevî-Bektaşî Müsikisine Güfte Melodi ve Ritim Açısından Bir Bakış”, Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I, Isparta SDÜ İlahiyat Fakültesi, 28-30 Ekim 2005, Fakülte Kitabevi, Isparta 2005, s. 277; Mehmet Tıraşçı, “Bir Dinî Müsikî Formu Olarak Alevî-Bektaşî Nefesleri”, Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, 03-05 Ekim 2013, C. 2, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014, s. 300

⁷⁶ Bedri Noyan Dedebeba, Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik, C.IV, Ardiç Yayınları, Ankara 2001, s. 676-77

⁷⁷ Ayhan Erol, “Birlik ve Farklılık Ekseninde Alevilik ve Alevî Müziği”, Folklor/Edebiyat Dergisi, S. 30, 2002/2, s. 293; Banu Mustan Dönmez, “Alevî Müzik Uyanışı”, s. 60

6. İBADET DİLİ

İslam öncesi Türklerde ibadet dili Türkçedir. Onlar, hangi ritüel ve merasimde olursa olsun dua ve rükünlerini kendi dilleri olan Türkçe'nin lehçeleri ile yapmışlardır. Hatta Türkler farklı dinlere girseler bile kendi geleneksel inançlarına ait tabir ve istihlaları da beraberlerinde götürmüşlerdir.⁷⁸ Bu durum İslam'ı kabul eden Türkler için de geçerli olmuştur. Nitekim İslam'ın Türkler arasında yayılması sade, anlaşılır bir dille ve gönül sevgisine bağlı bir usulle olmuştur. Bunun öncülüğünü Hoca Ahmet Yesevi, Şah Hatâî gibi gönül erenleri yapmıştır. Ahmet Yesevî, Türkçe konuşarak, şiirler yazarak Türk dilinin saflığını ortaya koymuştur. Onun müritleri de aynı dil siyasetini sürdürmüş coğrafyanın vatan haline getirilmesi sürecinde önemli görevler ifa etmişlerdir.⁷⁹ XIII-XV. yüzyıllarda da bu yolu, babalar, dervişler ve onların fikir takipçileri Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Şeyh Ahmed Gülşehri ve Nesimî gibi şairler, daha sonra da Yesevîye, Bektâşiye, Halvetîye, Safevîye, Bayrâmîye ve Alevî-Bektâşi gibi tekkelerin şairleri nefesler, ilâhîler, hikmetler, varsağlar, türküler ve koşmalar söyleyerek bu geleneği devam ettirmişlerdir.⁸⁰ Hacı Bektaşî Velî de Türkçe konuşup yazarak, günlük hayatta konuşarak, şiirinde, musikisinde kullanarak hem dilin gelişmesi, hem de Türkçenin asimile olmasını önlemiştir.⁸¹ Hacı Bektaşî Velî, Türkçeyi ibadet dili yapmıştır. İslam'ın ibadet dili olarak yalnızca Arapçayı kabul ettiği, İran ve Pakistan gibi ülkelerdeki Şiilerin ibadet dilinin de Arapça olduğu düşünüldüğünde Türkçeye ne kadar büyük bir katkı sağladığı ortaya çıkmaktadır.⁸² Uzun süre iktidarı elinde tutan büyük tasavvuf önderi Safevi Şeyhi Şah İsmail Hatâî'de (Hatâî mahlasıyla şiirleri vardır) eski Türk inancı ve geleneklerini, İslam dininin kutsal değerleri ile birleştirmiş, Cemlerini Türkçe dua ve nefeslerle yapmıştır.⁸³

Anadolu Aleviliğinde de Cemlerin ibadet dili Türkçedir. Dedelerin gülbank ve duaları, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet ve Şah Hatâî vb. ozanların nefes ve deyişleri hep Türkçe olmuştur.⁸⁴ Hatay Aleviliği/Nusayrilerde ana dillerinin Arapça olması, ibadetlerin de kullandıkları dilin de Arapça olmasını gerekli kılarken⁸⁵ Sivas, Çorum, Malatya, Kahramanmaraş, Muş vb. gibi doğu ve güneydoğuda birçok vilayetdeki Anadolu Alevilerinde, Ana dili Kırmanci, Zazaca ya da Kürtçe olmasına rağmen ibadet dili Türkçedir.⁸⁶ Zaman içerisinde çeşitli faktörlere bağlı olarak konuşma dilinin değişebileceğini ancak din dili ya da ibadet dilinin kolaylıkla değişmeyeceğini ifade eden Rıza Zelyut'a göre, Kürtçe konuşan toplulukların ibadet dilinin Türkçe olmasını, onların eskiden Türkçe konuştuklarının delili olarak görmektedir.⁸⁷ Anadolu Alevileri arasında ibadet dilinin Türkçe olması gerektiği savunulmakta, bilinmeyen bir dil ile yapılan ibadet, taklitçilik olarak görülmektedir, asıl olanın ibadet esnasında okunan duaların anlamını bilmek ve ibadetin insanın gönülden kopan düşüncelerini kendine çevirmesi ve yoğunlaştırması ve böylece insanı, kainatı tüm varlıkları sevmek olduğu vurgulanır.⁸⁸

7. KURBAN

Kurban, insanların Tanrıya yaklaşmak, onu memnun etmek ve hoşnutluğunu kazanmak, ona bağlılık ve saygısını ifade etmek üzere sahip oldukları değerli şeylerini ona sunmaları hediye etmeleridir.⁸⁹ Tanrıya sunulan bu ikramlar kan akıtılarak yapılırsa buna "kanlı kurban", kan akıtılmadan yapılanına da "kansız kurban" veya "saçı" denir. Arapça kökenli "kurban" kelimesinin Türk lehçelerindeki karşılıkları ise "tayılga, tayı, kudayı, kergek kereh, Allahlık, İtik, İyık, Yağış ve Tapıg" kelimeleridir.⁹⁰ Geleneksel Türk Dinine mensup Türklerde kurbansız ayin ve tören yapılmadığı, her ayin ve tören için kanlı veya kansız kurban sunulması gerektiği ifade edilmiştir. Kanlı kurbanlar

⁷⁸ Yusuf Ziya Yörükân, Müslümanlıktan Evvel ,s. 83

⁷⁹ Kemal Üçüncü, "İrşad ve Tebliğe Bağlı İcrâ: Türk Sözlü Kültür Geleneği Bağlamında Türk Tekke Edebiyatı, Türklük Bilimi Araştırmaları, Sayı 16/2004 s. 133

⁸⁰ Fuzuli bayat, "XVI-XIX. YY. Türk Dil Siyasetinin Oluşmasında Tekke ve Saz Şairlerinin Rolü", Atatürk Üniversitesi Sosyol Bilimler Dergisi, 2003 2(1-2), s. 50-51

⁸¹ Esat Korkmaz, Anadolu Aleviliği, Berfin Yayınları, İstanbul 2008 s. 209; Bedri Noyan, Bektaşilik Alevilik Nedir? Ant/Can Yayınları, İstanbul 1995, s. 22; A. Celalettin Ulusoy, Hacı Bektaş Velî ve Alevî- Bektaşî Yolu, , Hacibektaş 1986, s. 21

⁸² Anton Josef Dierl, Anadolu Aleviliği, Çev. Fahrettin Yiğit, Ant Yayınları, İstanbul 1991, s. 45

⁸³ Semah bir "oyun" mudur? Şamanizm, Tasavvuf ve Canlandırma Işığında Alevi-Bektaşî'lerde Dinsel Dansın Adı, Françoise Arnaud-Demir, Folklor/Edebiyat Dergisi, C.12, S. 454, 2006/1; Seyit Derviş Tur, Erkname, Can Yayınları, İstanbul 2012, s. 300; Celalettin Ulusoy Şah İsmail (Hatâî), Cem,VI/59, (Ekim 1996), s. 33

⁸⁴ Filiz Kılıç, Turgut Tok vd. Horasan'dan Anadolu'ya Alevilik-Bektaşilik ve Denizli Oğuz Yerleşimine Genel Bakış, Ankara 2007, s.37; Ali Yaman, Alevilik Ve Kızılbaşlık Tarihi, Noktakitap İstanbul 2007, s. 213

⁸⁵ Piri Er, Yaşayan Alevilik, Barış Yayınları, Ankara 2014, s.241

⁸⁶ Rıza Yıldırım, Geleneksel Alevilik, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 262; A. Faruk Sinanoğlu, Türk Kültüründe Alevi-Bektaşî Olgusu (Malatya Örneği), s. 209; Ali Yaman, Alevilik Ve Kızılbaşlık Tarihi, Nokta kitap İstanbul 2007, s. 213; M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1961 s. 151; Cemal Şener, Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008, s. 114; İrene Melikoff, Uyar İdik Uyardılar, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları, Çev. Turan Alptekin Cem Vakfı, İstanbul 1993, S. 104; Yusuf Ziya Yörükân, Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, (Hazırlayan Turhan Yörükân), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 409

⁸⁷ Rıza Zelyut, Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökeni Türk Aleviliği, Kripto Kitaplar, Ankara 2009, s. 430

⁸⁸ Bedri Noyan, Bektaşilik Alevilik Nedir? Ant/Can Yayınları, İstanbul 1995, s. 72; Harun Yıldız, Anadolu Aleviliği -Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme- Araştırma Yayınları, Ankara 2004, s. 140

⁸⁹ Kudret Emiroğlu-Suavi Aydın, Antropoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s. 507

⁹⁰ Harun Güngör, Türk Din Etnolojisi, s. 31; Gürbüz Erginer, Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu' da Kanlı Kurban Ritüelleri, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 16; Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün, s. 98; Yusuf Ziya Yörükân'a göre Eski Türklerde olduğu gibi Aleviler ve Tahtacılar da dişi hayvan kurban edilmemektedir. Bilgi için bkz. Yusuf Ziya Yörükân, Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, (Hazırlayan Turhan Yörükân), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 283

arasında at, deve ve koyunun öne çıktığı ancak Dede Korkut hikâyelerinde de anlatıldığı şekilde kurban için en makbul hayvan erkek hayvan olmuştur; “attan aygır, sığırdan boğa, koyundan koç, keçiden teke” şeklinde erkek hayvanlardan kurban kesilmiştir.”⁹¹ Bu uygulamanın İslam öncesi Türklerde hemen her boy için geçerli olduğu söylenebilmektedir. Kurban uygulamasının her ayın ve törende uygulanması yanında yıllık olarak icra edildiği bilinmektedir. Nitekim Altaylılar’ın bazı oymaklarında her yıl bazılarında ise üç yılda bir Tanrı kurbanı yahut dağ kurbanı adı verilen kurbanlar kesildiği, Hakaslarda Tanrı Ülgen’e, ata ruhlarına, Yakutlarda da yine bütün soyun katılmasıyla ilkbahar ve sonbaharda dokuz gün süren ay ve güneş bayramı da denilen günlerde kurbanlar sunulduğu bilinmektedir.⁹²

Eski Türklerde kurban kesildikten sonra onun parçalanması işi büyük bir ustalıklarla yapılmalı ve hiçbir kemiğin üzerinde en ufak bir zedelenme izi olmamalıdır. Bundan dolayı etlerin kemikleriyle birlikte suda pişirilmesi için bu işte ehil olan iki kişi görevlendirilmekte ve etlerin mafsallardan ayrılmasına ve kemiklerin kırılmamasına dikkat edilmelidir.⁹³ Pişirmekle görevli bu kişilere “kazancı” denilmekte ve kazana “kazancılardan” başkasının yaklaşmasına izin verilmemektedir.⁹⁴ Etler yenilip bazı özel ayinlerden sonra kurban kemikleri toplanıp muhafaza altına⁹⁵ alınarak toprağa gömülür veya yakılır ya da kemikler kayın çubukları üzerinde bir “kurban iskelesi” üzerine konularak üzeri kayın ağaçları ve kayın yapraklarıyla örtülür. O hayvanın gökte yeniden dirilerek Tanrıya ulaşacağına inanıldığı için en küçük kemik parçasının bile eksik olmaması gerektiği, aksi durumun büyük bir felakete yol açacağı kabul edilir.⁹⁶

Eski Türk boylarında adına “saçı” denilen kansız kurbanlardan da söz edilmektedir. Bir dini terim olarak saçıya, saçılga veya çaçılga da denir. Saçı her boyun kendi emeğiyle elde ettiği en değerli ve kutlu saydığı nimetlerden biri olur. Konar-göçer Türklerde bu süt, kırmızı, yağ iken çiftçi Türklerde buğday, darı, şarap; tüccarlarda ise para olabilmektedir.⁹⁷ Bunların yanında ağaçlara çaput bağlama (yalma), ateşe yağ atma ya da günümüz Müslüman Türklerinde de uygulanmaya devam ettiği şekilde evlenme sırasında gelin ve arkadaşlarının üzerine madeni para, şeker, darı vb. gibi şeyler atılması da yine saçı geleneği içerisinde yer almaktadır.⁹⁸

Anadolu Alevilerinde her tören ve Cem ayininde kurban kesilmektedir. Diğer bir ifadeyle kurban kesilmesi icap eden durumlarda Cem düzenlenmektedir. Ancak eski kültüre sadakatle kurban kesme yerine “kurban tığlamak” sözü kullanılmaktadır. Görgü Cemi, İkrar verme (Musahiplik) Cemi, Abdal Musa Kurbanı, Kerbela (Muharrem) ayini vb. gibi Cemlerde kanlı kurban ritüeli yerine getirilmektedir.⁹⁹ Tanrı adına kesilecek kurbanların diğer anlayışlarda olduğu gibi kurbanlık özelliklerine sahip olması gereklidir. Ayin sırasında dedenin huzuruna getirilen kurbanlığın bir takım olumlu işaretler vermesi gerekmektedir. Bu işaretler arasında kurbanın melemesi, silkinmesi, kaşınması, işmar etmesi, çırpınması gibi hususlar da yer almaktadır.¹⁰⁰ Benzer bir anlayış Urenha-Tubalar’da da uygulanmaktadır. Onlarda bir kişi öldüğünde ölenin evi ya da çadırına bir koyun getirip bağlarlar. Sonra da onun melemesini bekler, meledikten sonra ise onu hemen keserler.¹⁰¹

Eski Türklerde olduğu gibi Anadolu Alevilerinde de dua ile tığlanan kurbanın kanının yere akıtılması günah kabul edilir. Mafsallardan ayrılarak kırmadan itina ile çıkarılan kemikler ve kurbanın kanı daha önceden hazırlanmış çukura akıtılır ve üstü toprakla kapatılır.¹⁰² Anadolu Alevilerinde de kansız kurban geleneğine yer verilmektedir. “Lokma” adı verilen bu uygulamada, özellikle kırsal kesimde yaşayan Alevilerde Ceme katılan her bireyin evinde yaptığı çörek vb. gibi yiyecekleri dedenin duası alındıktan sonra sofracıya teslim edilmektedir. Bu lokmalar Cem sonunda evlere dağıtılmaktadır.

⁹¹ Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün, s. 100

⁹² Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün, 101; Bayat, Ana Hatlarıyla, s. 229

⁹³ Wilhelm Radloff, Sibiryadan C.III, Çev. Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul 1994, s. 31

⁹⁴ Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün, s. 105

⁹⁵ Hayvanın kemiklerin kırılmaması ve zarar görmeden muhafaza edilmesinin sebebinin kemikler muhafaza edildiğinde “kurban edilen hayvanın öteki dünyada adına kurban edildiği kişiye hizmet edeceğine inanılmasıdır.” Uno Harva, Altay Panteonu Mitler, s. 443

⁹⁶ Wilhelm Radloff, Sibiryadan C. III, Çev. Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul 1994, s. 32; Ahmet Yaşar Ocak, Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.173; Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün, s. 101; Eröz, Eski Türk Dini, s. 45

⁹⁷ Sadettin Gömeç, "Eski Türk İnançları", s. 93; Cemal Şener, Türklerin Müslümanlıktan, s. 58-59; Durmuş Arık, Kırgızlar'da Kurban Fenomeni, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XLVI, S. 1, Ankara 2005, s. 172

⁹⁸ Türk Dünyasındaki diğer bir saç uygulaması ise Tanrıya ve ata ruhlarına bağışlanan ve başıboş bırakılan “ıduk” hayvanlardır. Bunların sütü sağılmaz, yünü kırılmaz ve yük vurulmaz. Geniş bilgi için bkz. Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün s. 98-99

⁹⁹ Ethem Ruhi Fırlı, Türkiye’de Alevilik, s. 300 vd.

¹⁰⁰ Yusuf Ziya Yörükân, Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar, (Hazırlayan Turhan Yörükân), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 278; Orhan Türkdoğan, Alevi Bektaşî Kimliği, Timaş Yayınları, İstanbul 2006, s. 123

¹⁰¹ Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün, s. 183

¹⁰² Ethem Ruhi Fırlı, Türkiye’de Alevilik, s. 368-9

8. AYİN-CEMLERDE KADINLARIN DA İBADETE KATILMALARI

İslâm öncesi Türklerde kadınlar, hep saygın bir yere sahip olmuşlardır. Eski Türklerde kadın ve erkek eşit görülmüş, cinsiyet ayrımı vb. gibi uygulamalara maruz kalmamışlardır. Onlar av ve ziyafetlere katılmış resmi divanlar ve kurultaylarda hakanın yanında yer almıştır. En önemlisi de Hakanın emirlerinin uygulanabilmesi için Eşinin de imzası istenmiştir.¹⁰³ Günlük yaşamlarında erkekler kadar etkin rol alan kadınlar savaflara da katılmışlardır. Dini hayatta da ibadete katılma, ibadeti yönetme, daha da önemlisi Şaman olma gibi özelliklere sahip olmuşlardır. Kimi görüşlere göre ise eski dönemlerde Şamanlığın ancak kadınlar tarafından yapılabildiği ve hatta en kuvvetli Şamanların kadınlar arasından çıktığı söylenmiştir.¹⁰⁴ Sonraki süreçte erkek Şamanların uzun saç bırakmaları bunu destekler gözükmektedir. Ayrıca gelecekte haber vermeleri, başları sıkıştığında ruhlara (periye) yalvarıp doğan kuşuna dönüşerek göklere uçtukları gibi marifetlerinden de bahsedilmektedir.¹⁰⁵

Eski Türklerde ayine erkeklerle beraber kadınların da katıldığı bilinmektedir. Yakutlarda topluca kıymız içilen bir ayinden bahsedilmektedir. Şaman tarafından yönetilen ayinde, kadın-erkek bir yerde toplanarak birbirlerinin ellerinden tutup bir daire meydana getirdikleri ve sonra da "hû hû" diyerek raks etmeye başladıkları, bazen de Şamanın, dokuz erkek ve dokuz kadının kendisine refakat etmesiyle raksına devam ettiği anlatılmaktadır.¹⁰⁶ Kadın Şaman ve kadınların bulunmaması gereken tek yerin ise Tanrı Ülgen'e sunulan kurban töreni olduğu belirtilmektedir. Ülgen'e kurban takdimi تنها bir yerde mesela kayın ormanında bir yerde sunulmaktadır. Kurbanı erkek ve kızların hazır bulunduğu yerde erkek Şaman kesmektedir. Kurban yemeğine ise erkekler yanında kadınlar da iştirak edebilmektedir.¹⁰⁷

Kadınların dini ayinlerde aktif görev almaları göçebe Türkmenler Müslümanlığı kabul etmelerinden sonra da devam etmiştir. Köprülü'ye göre Şamanizm'den kalma kadınlı-erkekli toplantılar Yesevîlik'te sürmüş,¹⁰⁸ benzer şekilde müritlerinin bir kısmının Türkmenlerden oluşan kadınlı-erkekli müşterek ayinlerin Vefâlik tarikatında da olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde Merv ahilerinin de Tekkede kadın-erkek birlikte oturdukları da anlatılmıştır.¹⁰⁹

Ahmed Yesevî, kadınlara haksızlık edenleri ve onları küçük görenleri kınamış ve bu türden kişiler hakkında, "Eğer, erkek-kadın bir ehl-i hak meclisinde birleşerek birlikte zikir ve ibadete devam etseler bile, Hak Teâla, onların kalplerindeki her türlü kin ve düşmanlığı yok etmeye muktedirdir." demiştir.¹¹⁰ Kırgızistan'da saha araştırması yapan Ali Yaman, Ahmet Yesevî'nin kadınlar ve erkeklerin birlikte ibadet etmeleri anlayışının günümüzde "Laçiler" olarak bilinen gruplar arasında sürdürüldüğünü söylemektedir. Onların "Sultanım, Kul Koja Ahmet" şeklinde adlandırdıkları Yesevî, Laçiler tarafından hem kurucu, hem manevi pir olarak kabul edilmektedirler. Zikirde uygulanan ve bir telli saz olan "dutar" çalma gibi öğelerin Yesevîliğin geleneksel zikirleriyle uyum halinde olduğunu da söylemektedir.¹¹¹

Kadın erkek ayrımına karşı çıkan Türkmen eren ve dervişleri bu tutumlarını Anadolu topraklarında da göstermişlerdir. Anlatılanlara göre Hacı Bektaş-ı Velî, Ahmed-i Yesevî'nin icazetiyle Rum diyarına gelirken, Rum Erenleri'ne giyaben selâm verir. Selâm, o sırada mecliste onlarla birlikte oturan Fatma Bacıya mâlum olur ve ayağa kalkıp selâmı alır. Erenler, kimin selâmını aldığı sorduklarında o, "Rum'a yeni gelen bir erenin selâmını aldığı" cevabını verir.¹¹² Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî'de kadın erkek müşterek ayin yapıldığı geçmektedir. Buna göre Amasya yakınlarındaki Çat Köyü'ne yerleşen Baba İlyas'ın aradan geçen üç yıl içerisinde kadınlı erkekli yetmiş iki bin müridi olduğu, bir arada buldukları halde birbirlerinin kadın mı, erkek mi olduklarının farkına varmadıkları ifade edilmektedir.¹¹³ Hacı Bektaş Velî'de kadın ile erkeğin eşitliği konusunda; Erkek dişi sorulmaz muhabbetin dilinde/Hakk'ın yarattığı her şey yerli yerinde/Bizim nazarımızda kadın-erkek farkı yok/Noksanlık eksiklik senin

¹⁰³ Yusuf Ziya Yörükân, Müslümanlıktan Evvel, s. 48

¹⁰⁴ Uno Harva, Altay Panteonu Mitler, s. 364 vd.

¹⁰⁵ Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün, s. 89

¹⁰⁶ Ahmet Yaşar Ocak, Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 175-77; Şerafettin Yaltkaya, "Eski Türk Ananelerinin Bazı Dini Müesseselere Tesiri", II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul 1943

¹⁰⁷ Radloff, Sibirya'dan, C. III. s. 22-23

¹⁰⁸ Fuad Köprülü, İslam Süfi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri Çev. Yaşar Altan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 18, S. 1, Ankara 1970, s. 143

¹⁰⁹ Ahmet Yaşar Ocak, Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.176-77

¹¹⁰ Mahmut Tezcan, "Ahmed Yesevî'nin Türk Din Antropolojisindeki Yeri, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 26, S. 1, Yayın Tarihi 1993, s. 6

¹¹¹ Ali Yaman, Orta Asya'da Yesevîlik Allahçılar Laçiler, La Kitap Yayınları, İstanbul 2017, s. 104

¹¹² Ahmet Yaşar Ocak, Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.175; Bedri Noyan, Bektaşilik Alevilik Nedir, s. 124

¹¹³ Kadına serbestlik tanıyan eski Türklerle ve Türk illerine dair bilgi veren Çin kaynaklarında Hiyongnular'ın evli bir kadını kirleten bir kimseyi ölüme mahkûm ettikleri, genç bir kızı iğfal eden ise büyük bir fidiye vermeye ve hemen o kızla evlenmeye zorladıkları; Tu-kiyular'da bir kadına tecavüz eden, önce iğdiş ettikleri, sonra da iki parçaya böldükleri anlatılmaktadır. Bulgar Türklerinin zinayı en büyük suç saydıklarını, zina eden bir kimsenin ellerini ve ayaklarını dört kazığa bağladıktan sonra baltayla ikiye ayırdıkları ve parçalarını ağaçlara astıkları, Oğuzların da zina edenleri iki parçaya böldükleri ya da Kutluklar da olduğu gibi yakarak cezalandırdıklarını bildirmektedir. " Yusuf Ziya Yörükân, Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar, (Hazırlayan Turhan Yörükân), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 228

görüşlerindedir, şeklinde kadın erkek eşitliği vurgulanmaktadır.¹¹⁴ Bu anlayış geçmişten günümüze Anadolu Aleviliğinde sürdürülmektedir. Alevilikte kadın, dedelik ve kurban kesimi dışında zâkirlik de dâhil Cemlerde aktif rol almakta, ayinlere erkeklerle birlikte katılabilmekte ve on iki hizmette ve semahta yer alabilmektedir.¹¹⁵

9. SEMAH

Sema, raks ve müzik, Şaman ve Cem ayinlerinin vazgeçilmez unsurları arasındadır. Hunlar ve Göktürklerin yılsonunda yapılan törenlerde dönerek raks ettikleri anlatılmaktadır.¹¹⁶ Çinli şairlerden biri, Göktürk kızlarının semah yapmasını; “Döne-döne raks eden yabancı kızlar! Döne döne raks eden yabancı kızlar! Gönlünüz sanki bir saz, elleriniz sanki birer dümbelek, sazlar ve dümbelekler çalınca, kollarınızı ağdınız, döne-döne, durmadan dönerek, kar fırtınası gibi, tek ayak üstünde sola ve sağa, hiç durmadan bir kerre döndünüz, on bin kerre döndünüz” derken diğer bir şair ise; “Güzde daldan düşüp titreyen yaprak gibi, kış rüzgârına tutulup döndüler. Sanki gök kuşağı gibi bir hafif kumaş idiler. Gökde fırtınalı bir rüzgâr gibi döndüler. Şeklinde tasvir etmektedir.¹¹⁷ Esasında Sema ve devrân gibi temaların Türk olmayan eski sufi muhitlerde de görülmesine rağmen Tabgaç ve Göktürk dönemi Kamlarının, VI-IX. yüzyıllardan bu yana ayinlerinin en bariz hususiyetlerinden birinin döne-döne raks etmek olduğu belirtilmektedir.¹¹⁸ Batı Türkleri ve Kırgızların da tütsü dalları yakıp davul gibi musiki aletleri çalarak, döne döne, cezbe haline geldikleri belirtilmiştir.¹¹⁹ Yakutlar'da da "Isıah" denilen ve topluca kımız içilen bir ayinden bahsedilmektedir. Şaman tarafından yönetilen ayinde, kadın-erkek bir yerde toplanarak birbirlerinin ellerinden tutup bir daire meydana getirdikleri ve sonra da “hû hû” diyerek raks etmeye başladıkları, bazen de Şamanın, dokuz erkek ve dokuz kadının kendisine refakat etmesiyle raksına devam ettiği anlatılmaktadır.¹²⁰ Semahın Orta Asya menşeli olduğunu gösteren bir belge de Cengiz akımından hemen önce yaşamış mutasavvıf Necmeddin Kübra'nın Semerkant'da semahla ilgili bir risale yazmış olmasıdır. Şiirle ilgili Garibname adlı bir eser yazmış olan Kırşehirde doğmuş Aşık Paşa'da Türkçe yazmış olduğu “sema” risalesiyle Anadolu'da bu geleneği devam ettirmiştir.¹²¹

Eski Türklerde ayin için eve ya da çadıra çağrılan Şaman, ayine başlamadan önce evin sahibi, karısı ve çocuklarına temsili olarak zırh ve külah giydirir, sonra da ateş etrafında döner. Bu sırada davuluna hızlı bir şekilde vurur ve sürekli olarak manzum ilahiler söyler. Nejat Birdoğan'a göre bu semahların ilk örneğidir. Ona göre semahın kaynağı açık havada ve ateş çevresindeki rakstur.¹²² İslam öncesinde olan buna benzer tema ve motifler tasavvuf ve tarikatlar yanında heterodoks dinî gruplar aracılığı ile Anadolu Aleviliğine ve dinî yaşayışına transfer edilmiştir.¹²³ Semahlar ile önceki geleneksel ayinler arasında şekli benzerlik yanında Tanrıda bütünleşmek gibi felsefi ve dini benzerlikler de söz konusudur. Bilindiği gibi semah, Cem içinde kadınlı erkekli birden fazla kişinin müzik eşliğinde dairesel bir şekilde dönmesidir. “selamlama”, “yürüyüş” ve “pervaz” şeklinde üç bölümden oluşan semahta selamlama bölümü, semah dönenlerin ‘Allah, Muhammed, Ya Ali’ diyerek semahı başlatmasını ifade eder. Yürüyüş bölümünde ise semahın ağır ritimli başlaması ve bir süre bu ağır ritimle dönülmesi anlaşılmaktadır. Üçüncü bölüm olan pervaz (yeldirme) bölümü ise semahın ritminin en hızlı olduğu bölümdür ve bu bölümde, ritimle eş güdümlü olarak figürler de hızlıdır. Semahın nerede başlayıp nerede sona ereceği ise zakir ve semah dönenlerden birinin ‘hû’ komutu ile belirlenmektedir. Semahın içeriğinde on iki imam, Alevi uluları gibi Alevi yoluna ilişkin telkinler bulunur. Ayrıca ‘Ali’, ‘turna’, ‘dost’, ‘hû’ gibi anlam yüklü sözcükler semah metni içinde zikredilir ve ibadet sırasında duygusal bir nida içerir.¹²⁴ Bunlardan turna, eski Şaman ayinlerinde olduğu gibi Alevî-Bektaşî inancında da önemli bir yere sahiptir. Nitekim turna Hz. Ali ile özdeşleştirilmektedir. Semahta turnanın uçuşu, duruşu, kanat çırpışı ve gökyüzünde katar halinde uçuşunu sembolize eden figürler çeşitli hareketlerle canlandırılır.¹²⁵ Göçebeliğin örneği olan Turna, aynı zamanda Hz. Ali'yi sembolize eder. Bu durum Pir Sultan Abdal'ın bir şiirinde; Hazret-i Şâhın avazı/Turna derler bir kuştadır.¹²⁶ Yalnızca Alevi-Bektaşîlikte değil Mevlevîlik gibi tasavvufi hareketlerde de sema/semah, ibadetin bir parçası ve Hakka erişme ona kavuşma, ruhlar âlemiyle bağlantı kurmanın yolu olarak da görülmektedir.¹²⁷

¹¹⁴ İsmail Kaygusuz, Hünkâr Hacı Bektaş, Alev Yayınları, İstanbul 1998, s. 132

¹¹⁵ Banu Mustan Dönmez, "Alevi Müzik Uyanışı, s. 118

¹¹⁶ W. Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, s. 149

¹¹⁷ Eröz, Eski Türk Dini, s. 62-63

¹¹⁸ Emel Esin, İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 177-78

¹¹⁹ Emel Esin, İslamiyet'ten Önceki, s. 98

¹²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.176-77

¹²¹ Hilmi Ziya Ülken, Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 17/1 1969, s. 15

¹²² Nejat Birdoğan, Özkaynaklarından Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları, Can Yayınları, Ankara 1999, s. 403-405

¹²³ Harun Güngör, Türk Din Etnolojisi, s. 70

¹²⁴ Banu Mustan Dönmez, Alevi Müzik Uyanışı, s. 76

¹²⁵ Fatma Ahsen Turan, Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2010, S. 56, s. 158

¹²⁶ İrene Melikof, Uyum İdik Uyardılar, Çev. Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İstanbul 1993, s. 47

¹²⁷ Bayat, Ana Hatlarıyla, s. 221

10. SONUÇ

Tarih boyunca, geniş coğrafya içerisinde oldukça hareketli bir yaşam sürdürmeleri, Türkleri çeşitli kültürlerle temasa getirmiş böylece Çin, Hint, İran gibi yerleşik kültür, medeniyet ve farklı dinlerle karşılaşmaları zengin bir kültür mirasına sahip olmalarını sağlamıştır. Ancak yabancı din ve kültürlerin tüm propaganda faaliyetlerine rağmen yerleşikler arasında sınırlı başarı elde edilse de göçebe Türkmen toplulukları arasında bir başarı sağlanamamıştır. Onların tüm bu asimile faaliyetlerine rağmen göçebe Türkmenler, eski inançları ve geleneksel yapılarını korumayı başarabilmişlerdir. Bunların başında Geleneksel Türk Dininin temel unsurlardan birisi olan Atalar Kültürünün hala tüm canlılığı ile yaşaması ve yaşatılmasıdır. Bu çerçevede atalar adına yapılan mezar ve mezarlıklar, yol kenarlarına ve yerleşim yerlerinin daha yüksek bir noktaya yapılmaktadır. Böylece hem atalara olan saygı gösterilmekte hem de yoldan geçen yolcuların onlara bir Fatihâ bağışlaması amaçlanmaktadır. Anadolu'da mezarlıklara rastgele girilmemesi için etrafı ya ihata duvarları ya da tel örgülerle çevrilmektedir. İslam öncesinde olduğu gibi Anadolu Türkmen Alevileri, yılda bir defa toplanarak mezarlara bakım yapmaktadır. Aile büyükleri ve soyun dedelerinin kabrine daha fazla ihtimam gösterilmekte, genellikle onlar için türbe yapılmaktadır. Anadolu'ya taşınan değerlerden bir diğeri ise ozanlık geleneğidir. İslam öncesinde ritüelin bir unsuru olan davul ve kopuz geleneği aynıyla bu topraklara taşınmış ve burada da Cem ritüelinin bir parçası olarak bağlama çalınmaya devam edilmektedir. Ayrıca Anadolu'da ozan, deyiş, nefes, bağlama, denildiğinde yine akla Türkmen Alevileri ve dedeleri gelmektedir ve bu durum âdete onlarla özdeşleşmiş gibi gözükmektedir. Kamlarda olduğu gibi dedelerin de sözlü gelenekten beslendikleri, dua ve niyazlarında beka âlemine göçmüş ata ve babalarını yâd ettikleri bilinmektedir. Kamların Kam soylu olması gerektiği gibi dedelerin de dede soylu olması gerekmektedir. Dede soylu olmayanların Cemi yürütmesi ve posta oturması sık karşılaşılan bir durum değildir.

Misyonerlerin raporlarında, Orta Asya'da zorla Hristiyanlaştırılmaya çalışılan Türk topluluklarının yıllar geçmesine rağmen bir ilahiyi bile ezberleyip doğru bir şekilde okuyamadıkları yer almıştır. Onlar, hangi dini kabul ederlerse etsinler dualarını hep kendi dilleriyle yapmışlardır. Müslüman Anadolu Aleviliğinde de ibadet dili Türkçedir. Alevilere göre Kur'an'ın dili de olsa Arapçanın Türkçeye bir üstünlüğü yoktur. Dolayısıyla herkes kendi anladığı ana diliyle ibadetini yapmalıdır. Böylece ibadet edenler okudukları duanın anlamının ne olduğunu rahatlıkla anlayabileceklerdir. Yine Anadolu Alevilerinde İslam öncesinde olduğu gibi kadınların dini ayin ve ritüellere katılmaları yadırganmamış hayatın her alanında olduğu gibi zikir meclislerine de erkeklerle birlikte katılmışlardır. Geleneksel Türk Dininde kanlı ve kansız (saçı) kurban uygulaması günümüz Anadolu Aleviliği yanında Sünni Türklerde de yaygın olarak uygulanmaktadır. Hristiyanlıkta kanlı kurban ritüeli olmamasına rağmen günümüzde Hristiyan dinini benimsemiş olan Çuvaşlar, Gagauzlar ve Kreşin Tatarlarında da kanlı kurban uygulaması devam etmektedir.

KAYNAKÇA

1. ANOHİN, A. V. Altay Şamanlığına Ait Materyaller, (Çev. Dr. Zekeriya Karadavut- Jannet Meyermanova), Kömen Yayınları, Konya 2006.
2. ARIK, Durmuş, Kavram Atlası Dinler Tarihi I, Gazi Kitapevi, Ankara 2020.
3. ARIK, Durmuş, "Kırgızlar'da Kurban Fenomeni", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XLVI, S. 1, Ankara 2005
4. ATEŞ, Erdoğan "Alevî-Bektâşî Mûsikîsine Güfte Melodi ve Ritim Açısından Bir Bakış", Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I, Isparta SDÜ İlahiyat Fakültesi, 28-30 Ekim 2005, Fakülte Kitabevi, Isparta 2005.
5. BAYAT, Fuzuli "Anadolu Halk Sufizminin Oluşmasında Şamanlığın Rolü" Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, 23-28 Ekim Ürgüp/Nevşehir, Ervak yay, Ankara: 2000.
6. BAYAT, Fuzuli "XVI-XIX. YY. Türk Dil Siyasetinin Oluşmasında Tekke ve Saz Şairlerinin Rolü", Atatürk Üniversitesi Sosyol Bilimler Dergisi, 2003.
7. BAYAT, Fuzuli, Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
8. BİRDOĞAN, Nejat Özkaynaklarından Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları, Can Yayınları, Ankara 1999.
9. BOZKURT, Fuat, Buyruk: İmam Caferi Sadık Buyruğu, , İstanbul 2009.
10. BOZKURT, Fuat Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990.
11. BULUÇ, Sâdetin, "Şaman", MEB İslam Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul 1993.
12. DEMİR, Françoise Arnaud- Semah bir "oyun" mudur? Şamanizm, Tasavvuf ve Canlandırma Işığında Alevi-Bektaşî'lerde Dinsel Dansın Adı, Folklor/Edebiyat Dergisi, C.12, S. 454, 2006/1.

13. DIERL, Anton Josef, Anadolu Aleviliği, (Çev. Fahrettin Yiğit), Ant Yayınları, İstanbul 1991.
14. DÖNMEZ, Mustan, "Alevi Müziğinin Geleceği: Sözlü Kültür Ürünlerinin Modern Dünyadaki Konumu ve Dönüşümü", Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslar arası Sempozyumu 03-05 Ekim 2013, C. 2, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014.
15. EBERHARD, W., Çin'in Şimal Komşuları, (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.
16. EMİROĞLU Kudret – AYDIN Suavi, Antropoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003.
17. ERGİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
18. ERGİNER Gürbüz, Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu' da Kanlı Kurban Ritüelleri, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1997.
19. EROL, Ayhan "Birlik ve Farklılık Ekseninde Alevilik ve Alevi Müziği", Folklor/Edebiyat Dergisi, S. 30, 2002/2.
20. ERÖZ, Mehmet Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.
21. ERÖZ, Mehmet Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.
22. ESİN, Emel İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.
23. FİĞLALI, Ethem Ruhi Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara 1996.
24. GÖMEÇ, Sadettin "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 21, S. 33, Ankara 2003.
25. GÜNGÖR, Harun, "Gagauz İnanışlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri", Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kum Saati Yayınları, İstanbul 1997.
26. GÜNGÖR, Harun, Türk Din Etnolojisi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012.
27. HARVA, Uno, Altay Panteonu mitler, ritüeller, inançlar ve tanrılar, (Çev. Ömer Suveren), Ofis Yayın Matbaacılık, İstanbul 2015.
28. HOPPAL, Mihaly Avrasya'da Şamanlar, (Çev. Bülent Bayram-Hüseyin Şvket Çağatay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
29. İNAN, Abdulkadir "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", Makaleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
30. İNAN, Abdulkadir Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.
31. İSMAİL, Zeynep Kazak Türkleri, yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002.
32. KILIÇ, Filiz, Turgut Tok vd. Horasan'dan Anadolu'ya Alevilik-Bektaşilik ve Denizli Oğuz Yerleşimine Genel Bakış, Ankara 2007.
33. KORKMAZ, Esat Anadolu Aleviliği, Berfin Yayınları, İstanbul 2008 s. 209; Bedri Noyan, Bektaşilik Alevilik Nedir?, Ant/Can Yayınları, İstanbul 1995.
34. Köprülü, Fuad, İslam Süfi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri Çev. Yaşar Altan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 18, S. 1, Ankara 1970
35. KUZGUN, Şaban, Dinler Tarihi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 71-78; A. Vehbi Ecer "Türklerin Eski İnançlarında İlahi Din İzleri" S. 141, Ankara 1983.
36. MELİKOFF, İrene Uyur İdik Uyardılar, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları, (Çev. Turan Alptekin) Cem Vaynevi, İstanbul 1993.
37. NOYAN, Bedri Bektaşilik Alevilik Nedir?, Ant/Can Yayınları, İstanbul 1995, s. 72; Harun Yıldız, Anadolu Aleviliği -Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme- Araştırma Yayınları, Ankara 2004.
38. NOYAN, Bedri Dede Baba, Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, C. III, Ardıç Yayınları, Ankara 2000.
39. OCAK Ahmet Yaşar, Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

40. ÖZDEMİR, Hasan "Dede Korkut'un Kişiliği İle İlgili Efsaneler", Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi, C. 16, S. 2, Ankara 2003.
41. ÖZDEMİR, Ulaş, "Anadolu'nun Binlerce Yıllık Sesi Bağlama", Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Güz 1998/7.
42. ÖZKIRIMLI, Atilla, Alevilik Bektaşilik, Cem Yayınevi, İstanbul 1996.
43. PERRİN, Michel Şamanizm, Çev. Bülent Arıbaş, İletişim Yayınları, 2003.
44. PİRİ, Er, Yaşayan Alevilik, Barış Yayınları, Ankara 2014.
45. RADLOFF, Wilhelm, Sibiryadan C.III, (Çev. Ahmet Temir), MEB Yayınları, İstanbul 1994.
46. SARIKÇIOĞLU, Ekrem Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri), Fakülte Kitabevi, Isparta 2011.
47. SİNA, Ayşen "Alkestis ve Deli Dumrul", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi, C. 23, S. 36, Ankara 2004.
48. ŞENER, Cemal Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini Şamanizm, AD Yayıncılık, İstanbul 1997.
49. ŞENER, Cemal, Sorularla Alevilik, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008.
50. TANYU, Hikmet İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara 1980.
51. TEZCAN, Mahmut "Ahmed Yesevînin Türk Din Antropolojisindeki Yeri, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 26, S. 1, Yayın Tarihi 1993.
52. TIRAŞCI, Mehmet "Bir Dinî Musiki Formu Olarak Alevî-Bektâşî Nefesleri", Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslar arası Sempozyumu, 03-05 Ekim 2013, C. 2, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014.
53. TUR, Seyit Derviş Erkname, Can Yayınları, İstanbul 2012, s. 300; Celaleddin Ulusoy Şah İsmail (Hatâî), Cem,VI/59, (Ekim 1996).
54. TURAN, Fatma Ahsen Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2010.
55. TÜRKDOĞAN, Orhan, Alevi Bektaşî Kimliği, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.
56. ULUSOY, A. Celalettin Hacı Bektaş Veli ve Alevî- Bektaşî Yolu, , Hacıbektaş 1986.
57. ÜÇÜNCÜ Kemal, "İrşâd ve Tebliğe Bağlı İcrâ: Türk Sözlü Kültür Geleneği Bağlamında Türk Tekke Edebiyatı, Türklük Bilimi Araştırmaları, Sayı 16/2004.
58. ÜLKEN, Hilmi Ziya Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 17/1 1969.
59. ÜNLÜ, İhsan, "Alevilik'te Dedelik Kurumu Oluşumu ve İşlevleri", Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu 03-05 Ekim 2013, C. 1, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014.
60. YALTIRIK, Hüseyin "Anadolu İnançlarında Müziğin Yeri", Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, 23-28 Ekim 2000 Ürgüp/Nevşehir, Ervak Yayınları, Ankara 2001.
61. YALTKAYA, Şerafettin "Eski Türk Ananelerinin Bazı Dini Müesseselere Tesiri", II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul 1943.
62. YAMAN Ali, Alevilik Ve Kızılbaşlık Tarihi, Nokta kitap İstanbul 2007, s. 213; M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1961.
63. YAMAN, Ali, Orta Asya'da Yesevilik Allahçılar Laçiler, La Kitap Yayınları, İstanbul 2017.
64. YAMAN, Ali "Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi, Sayı 60/2011.
65. YAMAN, Ali Alevilikte Dedelik ve Ocakları, Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul 2004.
66. YAMAN, Ali Anadolu Aleviği'nde Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu, Uluslararası Anadolu İnançları Kongre Bildirileri, 23-28 Ekim 2000 Ürgüp/Nevşehir Ervak Yayınları, Ankara 2000.
67. YAMAN, Mehmet Alevilik, İnanç, Edeb, Erkân, , İstanbul 2001.

68. YILDIRIM, Rıza Geleneksel Alevilik, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 262; A. Faruk Sinanoğlu, Türk Kültüründe Alevi-Bektaşî Olgusu (Malatya Örneği).
69. YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar, (Hazırlayan Turhan Yörükân), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
70. YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm, (Yayına Hazırlayan Turhan Yörükân), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.
71. ZELYURT, Rıza Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökeni Türk Aleviliği, Kripto Kitaplar, Ankara 2009.
72. ZELYURT, Rıza, Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, Yön Yayıncılık, İstanbul 1992.